

Rodian M. V., postgraduate at the Department of Culture studies of the Faculty of Philosophy of I. I. Mechnikov's Odessa National University (Ukraine, Odessa), maraki91@i.ua

Gregory Skovoroda and the others in the interpretation of V. Ern

The article deals with the lifeway of Gregory Skovoroda as interpreted by Vladimir Ern. The purpose of the article is to examine the work of Ern in the perspective of comparison Skovoroda with other well-known personalities and to identify the fields of culture, which were formed under the influence of the life and works of the philosopher. This research perspective helps to look into the life principles of Skovoroda and to consolidate his ideas and his works in modern philosophical and socio-cultural field. Ern compares Skovoroda with René Descartes, Giordano Bruno, Socrates and Leo Tolstoy. The following inherent characteristics of the philosopher can be outlined as a result of comparison: voluntary self-sacrifice, the cognition of the world by means through nature as Existence, appeal to the inner self, concentration on spiritual experience, wandering as a mode of life and being, and art symbolism of works. The creative heritage of Skovoroda had an influence on Slavophilia and Russian religious philosophy. The symbolic style of philosopher's works and the mode of his life are close to the symbolic world-view and the idea of life creation of Silver Age.

Keywords: the lifeway, wandering, the other and the others.

Родян М. В., аспірантка кафедри культурології філософського факультету, Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова (Україна, Одеса), maraki91@i.ua

Григорій Сковорода та інші в інтерпретації В. Ерна

Розглядається життєвий шлях Григорія Сковороди в інтерпретації Володимира Ерна. Мета статті – розглянути твір Ерна в перспективі зіставлення Сковороди з іншими відомими особистостями і позначити ті сфери культури, формування яких здійснювалося під впливом життя і творчості філософа. Такий ракурс дослідження сприяє проясненню життєвих принципів Сковороди та утвердження його ідей і творчості в сучасному філософському і соціокультурному просторі. Ерна зіставляє Сковороду з Рене Декартом, Джордано Бруно, Сократом і Львом Толстим. В результаті зіставлення виділяються основні відмінні риси, притаманні філософу: добровільне принесення себе в жертву, пізнання світу через природу як Існуче, звернення до свого внутрішнього «я», зосередження на духовних переживаннях, мандрівництво як спосіб життя і спосіб буття, художній символізм творчості. Творча спадщина Сковороди вплинула на слов'янофільство та російську релігійну філософію. Символічний стиль творів філософа та спосіб його життя наближені до символічного світогляду та ідеї життєтворчості епохи Срібного століття.

Ключові слова: життєвий шлях, мандрівництво, інші та інші.

* * *

УДК 261.7

Христокін Г. В., кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та політології, Університет державної фіскальної служби України (Україна, Ірпінь), xristokingena@gmail.com

ОЦІНКА АНТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ В ТЕОЛОГІЇ ГРИГОРІЯ НАЗІАНЗІНА

Досліджується оцінка Григорієм Назіанзіном античної культури і філософії, яка в цілому була позитивною. Григорій був переконаний, що антична філософія має природну цінність і повинна використовуватися християнством в тій мірі, в якій вона сприяє осягненню християнського одкровення. Для того, щоб виробити власну філософію християнські богослови пророблювали титанічну роботу по християнізації античної культури. Для цього вони пророблювали своєрідний експеримент, коли брали певну філософську ідею чи то вчення і відсікали від них їх історико-філософський контекст. В результаті кожне явище античної культури поступово звільнялося від характерних для нього історичних, ідеологічних, ментальних рис і пересаджувалося в новий контекст християнської культури. Зусилля Григорія Назіанзіна були важливою історичною роботою по створенню християнської культури, коли з старих культурних форм створювалися нові, з новим змістом і призначенням. Прикладом таких форм і був синтез зійснений представниками східної патристики по виробленню християнської філософії-теології.

Ключові слова: православна теологія, містика, релігійний досвід, грецька патристика.

Григорій Назіанзін (також іменованний як Григорій Богослов), відомий представник східної патристики, «зробив спробу продуктивного синтезу християнської теології та античної філософії». Зокрема, платонізм у нього «здобував сповна ортодоксальний характер:

принципова установка Оригена на прийняття надбання античного ідеалізму приймається, але очищується від одіозних з точки зору суворості церковності моментів» [1, с. 259–260]. Створення подібного синтезу поставило перед Григорієм завдання переосмислення ставлення християнської теології до античної філософії, віднаходячи позитивний потенціал філософських теорій та практик [7, с. 177–183]. Всеправославний собор, що відбувся на Криті в 2016 році, засудив релігійний фундаменталізм та схвалив ідейну програму відкритості до сучасного суспільства та західних християн, перш за все – католиків. В цих умовах досвід інтеграції християнської теології та античної філософії у творчості засновників православної ортодоксії стає важливим прикладом для вирішення сучасних проблем.

Звичайно дослідники творчості Григорія Назіанзіна вважають, що філософія лише допомагала цьому цільному представнику грецької патристики оформити власні думки, сенс який визначався християнською ортодоксальною доктриною [9; 12; 13; 14]. Однак сам стиль мислення Григорія, його ризиковані для ортодоксії думки вже у давнину служили причиною думок, що платонізм не лише був конструктивним елементом для зовнішньої форми теологічної системи великого кападокійця, але й справив визначальний вплив на його антропологічні погляди [16]. У Візантії вважали, що помилки можуть бути у всіх святих отців Церкви, «П'ять богословських слів» Григорія Назіанзіна вважали взірцем ортодоксії, позбавленим будь-яких філософських або еретичних домішок, помилок та упущень. Разом із тим, Максиму Сповіднику довелося захищати авторитет Григорія Богослова, доводячи, що віднайдені у нього платонічні висловлювання слід перетлумачувати в строго ортодоксальному дусі [16, с. 251]. Але не обов'язково вважати, що залучення платонізму в саму суть християнських теорій та практик з необхідністю веде до неортодоксальних теологічних систем як то було у випадку оригенізму [11]. Навпаки, цілком можлива християнська теологія, яка є і ортодоксальною, і відкритою до філософії. Саме у руслі такого бачення розвиваються в сучасній науці дослідження теологічно-філософського синтезу Григорія Богослова [8; 10].

Завданням цієї статті є розглянути як Григорій Назіанзін оцінює античну культуру і філософію, як він уявляє можливість діалогу між християнською теологією і грецькою філософією.

Перш за все треба зазначити, що Григорій знав про античну філософію з перших рук. Він навчався в Назіанзіні, в двох Кесаріях (Кападокійській та Палестинській), в Олександрії та Афінах. В Афінах Григорій навчався у Імерія та Проересія. Там він пройшов повне коло наук, отримавши енциклопедичну освіту [3, с. 618]: вивчав основи поезики, геометрії, астрономії, арифметики та медицини. Більш детально древню літературу, історію, ораторське мистецтво, ґрунтовно вивчав філософію (фізика, етика, логіка) [6, с. 478–479]. Тобто, рівень освіти Григорія Богослова не викликає запитань.

Здається, серед усіх представників східної патристики позиція Григорія Богослова найбільш відкрита до античної культури і філософії. Він підтримував думку олександрійців про те, що не можна зводити античну культуру до негативних проявів її релігії та міфології. Надбання греків в освіті, науках, літературі, мистецтві

та філософії є надбаннями, що належать всім народам і освіченим людям. Християни мають, відкинувши язичництво, взяти для себе найкраще і християнізувати еллінську мудрість.

Разом з Оригіном, Григорій інтерпретує образ з Біблії, зазначаючи єгипетські скарби, під якими алегорично розуміється язичницька мудрість, не повинні бути оставленими «новим Ізраїлем» – християнами в руках «єгиптян–язичників», натомість християни мають «перейняти їх» і зробити своїми (Агг.2:8). З точки зору Григорія Богослова, антична філософія і культура не належить язичникам: їх мудрість – це власність Божественного Логосу, у Якого вони «вкрали» її, а тепер настав час, коли християни мають право забрати те, що їм належить по праву всиновлення.

В «Слові 43» Григорій Богослов визнає ученість та освіту безумовним благом для кожного. «Я думаю, що всякий хто має розум, визнає ученість першим для нас благом» [3, с. 618]. Вченістю Григорій називає не лише християнську мудрість, яка має своїм предметом «одне спасіння і красу умоглядного, але ученість зовнішню». Григорій засуджує тих християн, які «по неучтвву», називають її ненадійною, небезпечною і такою, що віддаляє від Бога. Він констатує: «не треба принижувати ученість, як це деякі роблять, але треба визнавати глупими і неосвіченими тих, хто притримується такої думки» [3, с. 609].

Цікаво, що захисником культури в боротьбі християнства і язичництва виступає саме християнський єпископ. У *Слові викривальному проти Юліана*, Григорій виступає проти імператора–язичника, який в творі *Проти християн* заявляє: «Нам, язичникам належить наука, а вам (християнам – Г. Х.) – невігластво і варварство» [5, с. 130], цим він прагнув винести християнство за межі культури. Григорій виступає поборником позиції відкритості до культури і цивілізації. Він доводить, що надбання одного народу є спільним здобутком усіх людей [3, с. 112]. Як бачимо, у Григорія поєдналися грецький універсалізм з християнським, еллінська культура з християнським Логосом. Це справжній приклад виникнення нового типу культури – універсальної християнської цивілізації.

Взагалі Григорій Богослов як ніхто інший із християнських теологів пізньої античності та раннього середньовіччя захищав розум і його здобутки. Можливо це пояснюється характером завдань, які він вирішував в той час – захист і обґрунтування нової візантійської культури. Для прикладу приведемо деякі найбільш характерні вислови: «Світільником усього свого життя визнаю розум», або, «нічого не вважай кращим за ученість» [3, с. 231]. Приведемо розширену цитату Григорія, гімн Богу на честь культури: «...одного лише бажаю замість усього – оволодіти мистецтвом слова. Прекрасна полум'яна сила риторики, чудовим є розум, наповнений [пізнаннями в області] історії. Бо історія – це сукупність мудрості, ум небагатьох. Немаловажна і граматика, яка відточує слово і характер народів, вона приходить на допомогу благородній мові Еллади. (Важливі) змагання в логічному мистецтві... (Важливо) і те, що мудрі мужі розумом і ретельними пошуками, віднайшли в глибинах, один – одне, інший – інше, і передали книгам. Вони знайшли природу повітряних, земних, морських і небесних (істот), і більш того усього – розум невимовного Бога; (Тобто) як Він веде світ, куди веде, і яким буде кінець

усього світу, прикрашеного численними красотами... Вивчивши усе це в юності, я віддав розум Божественному Духу...» [3, с. 270–271]. Такі слова багато в чому здатні змінити наші уявлення про християнство і візантійську культуру. Григорій говорить, що з наук християни взяли «дослідження та умозріння», «відібрали з них корисне для нашого благочестя», «використали те, що зручне для життя». Тобто, християни запозичили теоретичні та практичні здобутки грецької культури і творчо їх засвоїли.

Оцінюючи здобутки Григорія Богослова можна привести справедливі слова сучасного патролога Іларіона (Алфеева), який зазначив: «Кападокійці усвідомили, що живуть в часи коли усе наукове та інтелектуальне багатство, отримане від античної культури, має бути поставленим на службу християнству. Підкреслюючи перевагу християнства над еллінізмом і наполягаючи на нездатності античної культури задовольнити усі пошуки людського розуму і серця, вони, тим не менш, вважали необхідним для християнства повністю асимілювати все краще, що було накопичено людською цивілізацією за межами християнства... Все те, що може послужити духовному зростанню людини, має бути з вдячністю сприйнято християнством з язичницької ученості» [4, с. 37]. У творах Григорія Назіанзіна ми бачимо спробу побудувати «християнську філософію» через критичне переосмислення античної філософії [8, с. 26]. В цілому, ставлення Григорія до античної філософії було досить практичним і розсудливим. Античну філософію він оцінює з позицій християнського одкровення, що давало йому можливість усвідомити її специфіку і побачити можливі аналогії між ними. З одного боку Григорій критикує окремі філософські школи за «бездоказові фантазії»: вчення про ідеї, анамнезис, реінкарнацію, атоми, матеріалізм, політеїзм, демонологію, а з іншого, закликає філософствувати про реальні речі: про світ, душу, матерію, розумні природи, воскресіння, суд, Христа [3, с. 391]. Більше за все Григорій дорікає еллінським філософам за відсутність єдності в поглядах. Навіть справді великі відкриття, на його думку, знаходяться поряд з горами сміття. Григорій схиляється розглядати історію античної філософії як пошук істини на помачки. Вона не має критерію істини, і тому шукає Бога лише розумом [3, с. 81].

З іншого боку, на сторінках творів Григорія Богослова можна зустріти чимало похвали на честь філософів, а також думки про користь для християнина від занять філософією. В поемі «*Про смиреномудрість, цноту і помірність*», Григорій говорить про користь від читання творів античних філософів, особливо від прикладів, перейнятих з їх життя [3, с. 177]. Єпископ з Назіанзіну визнає, що «і серед еллінів є мудреці...». Попри суперечки між ними в філософських питаннях, «вони одностайно вихваляють благо, нічого не ставлячи вище чеснот». Таким чином, християнин може у багатьох з них повчитися добродієчності, адже і в теренах можна збирати рози і у невірних навчатися кращому [3, с. 180–181]. Проте, треба завжди з розумом підходити до вивчення філософів, бо в них є багато сумнівного [3, с. 184–185]. В цілому вслід за Василем Великим, Григорій Богослов стверджує думку про те, що усе духовно корисне і повчальне з філософії треба приймати, а усе не корисне відкидати.

Представники східної патристики переймають античний термін *philosophia* і разом з ним його розуміння

як образу життя і відповідного до нього дискурсу [2, с. 20]. Якщо Григорій критикує античну філософію то як правило її збірний образ представлений в його часи чисельними філософськими групами занадто розпорощеними і дуже еkleктичними. Навпаки, християнська філософія знає істину і фіксує її в догматах, вона має просту форму, узгоджується з уставами Церкви і духовно корисна [3, с. 334].

Проблемі християнської філософії як образу життя, встановленню її міри і засобів досягнення Григорій Богослов присвячує «Перше Слово про богослов'я» [3, с. 385–391]. Тут він обгрунтовує декілька важливих тез в яких пояснює сенс християнської філософії – богослов'я. Перш за все, християнська мудрість будується на вірі в істину Слова, зафіксовану в Писанні [3, с. 385]. Така віра одразу відмежує філософію християн від софістичного пустослів'я. Для Григорія віра християн є «діяльною філософією» [Там само]. Тобто, вона не грає словами і поняттями, а намагається пізнавати істинну реальність Слова на «шляхах благочестя» [Там само]. Досягнення благочестя і є філософствування, інакше думка відірвана від реалії духовного досвіду стає абстрактною і може перетворитися на пусті та суєтні слова і фантазії. Таким чином, перш за все, Григорій мислить християнську філософію як практичну мудрість в досягненні Слова і побудовану на вірі.

Далі, Григорій Богослов розвиває дуже важливе і характерне для східної патристики вчення про *реалістичність філософії* та її знань. Протиставляючи філософський реалізм християнства «пустослів'ю еллінів, єгиптян, сирійців», Григорій обговорює умови при яких філософські (теологічні) знання будуть максимально вірними і очевидними. Виходячи з вчення про практичну філософію, Григорій констатує, що «філософствувати про Бога можна не кожному» [3, с. 386]. Реалії практичної філософії християн та специфіка предмету накладають на філософію значні обмеження. «Філософствувати можна не завжди, не перед всяким, і не про все, але треба добре розуміти: коли, перед ким і скільки» [Там само]. Спочатку обговорюються моральні умови богословського мислення людини – хто може філософствувати? «Здатні на це люди, які випробували себе, які провели життя в спогляданні і перш за все, очистили чи очищують тіло і душу» [Там само]. Далі йдеться про стан розуму – при яких умовах можна філософствувати? Тоді, коли він звільниться від пристрастей і чуттєвості [Там само]. Далі, визначаються межі трансляції теологічного знання – перед ким можна філософськи міркувати? Лише перед тими, хто здатен почути сказане, хто сам осмислює ці речі і очищує себе [Там само]. Тобто, почути (зрозуміти) тео–знання може лише той, хто сам філософствує. Наступне важливе питання: про що маємо і в якій мірі філософствувати? І предмет і межі розуміння визначені нашими можливостями: «про те, що доступно для нас і в такій мірі, до якої простираються стан і здібність розуміння слухачів» [3, с. 387]. Свій філософський реалізм, Григорій обгрунтовує античним вченням про гармонію космосу. В усьому має бути міра і порядок – в космосі, людині, і в думці. Міра стає сенсом реалізму східних отців: «забороняю філософствувати ... без міри». Єпископ з Назіанзину, підкреслює важливість дисципліни розуму, яка гарантує очевидність результатів пізнання: «Будемо філософствувати, не виступаючи за призначені християнину межі» [Там само].

В розумінні результатів християнської думки у їх опонентів існують суттєві обмеження. Вони просто не можуть адекватно сприйняти і зрозуміти знання, які для самих християн очевидні. Для вірного розуміння істин одкровення треба мати очищену душу, тоді як противники християнства, на думку кападокійця, мають «нечистий слух». Але це не ознака морального осуду, а фіксація «закритості розуму» нехристиян для пізнання сенсу одкровення. Тому, щоб не нав'язувати свою філософію іншим, Григорій радить «про таємниче треба говорити таємно, а про святе – свято» [3, с. 388]. Відповідно і християнського філософствування такий розум не усвідомлює. Виходячи з цього Григорій закликає «філософствувати як слідує» [Там само]. Що це означає? В даному контексті думка східного отця зводиться до вимоги відійти від «пустослів'я та мрійливості» до яких зводиться діяльність «розуму і умогляду» у тих, хто не має опори у вірі та одкровенні [3, с. 390].

Отже, підсумуємо погляд Григорія на філософа. Він має: (1) бути морально досконалим; (2) «філософствувати перед людьми підготовленими»; (3) філософствувати нерозривно з праксисом, «коли в серці тиша», не розсіюючи увагу; (4) в філософствуванні сповна реалізувати пізнавальні сили розуму, пізнавати «настільки, наскільки можемо осягнути»; (5) прагнути до Божественного осягання свого розуму [3, с. 391–392].

В Слові 25–му «Похвала філософу Ірону», Григорій змальовує ідеал християнського філософа, який, за словами Григорія Богослова, поєднує в собі «добродесність споглядальну і діяльну» [9, с. 113], яка завершується обожненням – «метою усіх прагнень філософа» [3, с. 358]. За своїм високим призначенням християнська філософія рівна служінню Божественній мудрості [3, с. 357]. Якщо священника Бог через Таїнство Євхаристії приводить до стану обожнення, то філософа «приводять до нього вчення, життя, очищення через страждання» [3, с. 359]. Християнського любомудра як «подвижника істини» Григорій протиставляє пустим «любителям істини», акцентуючи увагу на тому, що істина досягається не теоретичним мисленням, а моральним зусиллям, подвигом, стражданнями, які допоможуть «стати богом не підлеглим стражданню» [Там само]. Таким чином, християнська мудрість, що полягає в «благочесті, добрій моралі і сходженні до Блага», може бути осягнутою подвижництвом, мучеництвом і ревністю за благочестям [3, с. 359–360]. Такого філософа Григорій називає «громадянином всесвіту», – здатного зробити вибір, відкинути «суєтні» цінності багатства та влади і «відсторонившись від матеріального», зорієнтувати себе на подолання пристрастей, досягнення добра [3, с. 359].

Все сказане дозволяє Григорію Богослову розмежувати між собою два типи мудрості, які він називає: «наша філософія» і «зовнішня філософія». Остання «лід виглядом любові до мудрості грає тінями істини», захоплюється «витонченістю мови» і має гордий норов [3, с. 360–361]. Прикладом першої є сам Григорій, який після довгих років навчання, обрав «образ життя» в якому «присвятив себе прагненню до небесного життя» [3, с. 164]. Ця філософія вимагала «відкинути честолюбство», прагнення до слави і віддати себе Богу в тиші чернечого життя.

Як ми вже зазначали, для Григорія Богослова християни мають бути розумними і обізнаними, а щоб не отримати звинувачення «в нерозумності», необхідно

«або самому філософствувати, або поважати філософію» [3, с. 358]. А філософія полягає не в зовнішніх атрибутах (плащ, борода, поза), а в «твердості душі, чистоті розуму та схильності до добра» [3, с. 361]. Бути справжнім філософом – це усамітнитися в натовпі, сховати розум від чуттів, відстояти істину перед владою, приборкати словом безглуздя наговпу, зупиняти грубість невігласів і пихатість учених, стримувати гнів і нестриманість, припиняти слабкість та розпач [3, с. 362]. В цьому Григорій бачить завдання всякого розсудливого, бо якщо усі будуть займатися тільки науками, досліджуючи небо і вимірюючи землю, то «від цього не буде ніякої користі для нашого життя» [Там само]. Тим самим, Григорій говорить про філософію як особливий образ життя в якому існує нерозривна єдність філософії і моралі, в той час як для теоретичних наук це не обов'язково [Там само].

В цілому, Григорій Богослов високо відзивається про філософське життя: вести «життя філософа, і вище і важче за все. Воно можливе для небагатих, а лише для тих, хто покликаний для нього божественним Розумом» [3, с. 165]. Образ життя справжнього філософа вимагає вести чисте життя «думати про Бога і спасіння більше ніж про славу... жити для Бога і берегти в собі Його образ» [Там само]. Бо істинна філософія це – любов до блага, але не заради майбутніх нагород, а заради самого добра» [3, с. 87]. Вона є шлях до вершин богопізнання – відмова від світу, перебування з Богом, сходження через нижче до вищого, набуття постійного і вічного через скороминуче [3, с. 611].

Висновки. У цілому Григорій Назіанзін позитивно ставиться як до античної культури, так і до філософії. Остання має природну цінність і повинна використовуватися християнством в тій мірі в якій вона сприяє осягненню християнського одкровення. Для того, щоб виробити власну філософію християнські богослови пророблювали титанічну роботу по християнізації античної культури. Для цього вони пророблювали своєрідний експеримент, коли брали певну філософську ідею чи то вчення і відсікали від них їх історико-філософський контекст. В результаті кожне явище античної культури поступово звільнялося від характерних для нього історичних, ідеологічних, ментальних рис і пересаджувалося в новий контекст християнської культури. Зусилля Григорія Назіанзіна були важливою історичною роботою по створенню християнської культури, коли з старих культурних форм створювалися нові, з новим змістом і призначенням. Прикладом таких зусиль і був синтез здійснений представниками східної патристики по виробленню християнської філософії-теології.

Список використаних джерел

1. Аверинцев С. «Наша философия» (восточная патристика IV–XI вв.) // София–Логос: Словарь / Сергей Аверинцев; [под ред. Н. П. Аверинцевой и К. Б. Сигова]. – Киев, 2006. – С. 610–639.
2. Адо П. Что такое античная философия? / Пьер Адо; пер. с фр. В. П. Гайдмака. – М.: Издательство гуманитарной литературы, 1999. – 320 с.
3. Григорий Богослов. Собрание творений / Григорий Назіанзін, архиеп.; пер. с греч. – В 2 т. Т.1. – М.: Свято–Троїцкая Сергіева Лавра, 1994. – 680 с.
4. Иларион (Алфеев), еп. Жизнь и учение св. Григория Богослова / Иларион (Алфеев), еп. – М.: Крутицкое подворье, 1998. – 504 с.
5. Успенский Ф. И. История Византийской империи. – Т.1 / Ф. И. Успенский. – М.: ООО «Издательство Астрель», 2001. – 624 с.

6. Фаррар Ф. В. Жизнь и труды св. отцов и учителей Церкви: Пер. с англ. А. П. Лопухина / Ф. В. Фаррар. – В 2-х тт. – Т.1. – СПб., 1902. – 671 с.
7. Pelikan J. Christianity and Classical Culture: The Metamorphosis of Natural Theology in the Christian Encounter with Hellenism / Jaroslav Pelikan. – New Haven: Yale University Press, 1994. – 368 p.
8. Ruether R. R. Gregory of Nazianzus, Rhetor and Philosopher / Rosemary Radford Ruether. – Lima: CSS Publishing, 2003. – 194 p.
9. Їpidlik T. Gregoire de Nazianze. Introduction a l'etude de sa doctrine spirituelle / T. Їpidlik. – Rome, 1971. – 153 p.
10. Edwards P. C. 'Epistamenois aloreuso: On the Christian Alexandrianism of Gregory of Nazianzus / P. C. Edwards. – Ph.D. Brown University, 2003. – 154 p.
11. Ellverson A.–S. The Dual Nature of Man: A Study in the Theological Anthropology of Gregory of Nazianzus / A.–S Ellverson. – Uppsala: Uppsala University, 1981. – 120 p.
12. Callahan J. F. Greek Philosophy and the Cappadocian Cosmology / J. F. Callahan // *Dumbarton Oaks Papers* 12, 1958. – P.29–57.
13. Halleux A. de. Personnalisme ou essentialisme trinitaire chez les Pires cappadociens // Halleux A. de. *Patrologie et џcumџnisme. Recueil d'џtudes.* – Leuven: Leuven University Press, 1990. – P.215–268.
14. Otis B. Cappadocian thought as a coherent system / B. Otis // *Dumbarton Oaks Papers* 12, 1958. – P.95–124.
15. Sheldon–Williams I. P. The Greek Christian Tradition from the Cappadocians to Maximus and Eriugena / I. P. Sheldon–Williams // *The Cambridge History of Later Greek and Early Medieval Philosophy.* Ed. A. H. Armstrong. – Cambridge: Cambridge University Press, 1967. – P.425–533.
16. Redovics A. Gregory of Nazianzus (Or. 29.2) in Maximus the Confessor's Ambigua / A. Redovics // *Studia Patristica* 37, 2001. – P.250–256.

References

1. Averintsev S. «Nasha filosofiya» (vostochnaya patristika IV–XI vv.) // *Sofiya–Logos: Slovar / Sergey Averintsev; [pod red. N. P. Averintsevoy i K. B. Sigova].* – Kiev, 2006. – S.610–639.
2. Ado P. Chto takoe antichnaya filosofiya? / Per Ado; per. s fr. V. P. Gaydamaka. – M.: Izdatelstvo gumanitarnoy literatury, 1999. – 320 s.
3. Grigoriy Bogoslov. *Sobranie tvoreniy / Grigoriy Nazianzin, arhiop.; per. s grech.* – V 2 t. T.1. – M.: Svyato–Troitskaya Sergieva Lavra, 1994. – 680 s.
4. Ilarion (Alfeev), ep. *Zhizn i uchenie sv. Grigoriya Bogoslova / Ilarion (Alfeev), ep.* – M.: Krutitskoe podvorye, 1998. – 504 s.
5. Uspenskiy F. I. *Istoriya Vizantiyskoy imperii.* – T.1 / F. I. Uspenskiy. – M.: OOO «Izdatelstvo Astrel», 2001. – 624 s.
6. Farrar F. V. *Zhizn i trudy sv. ottsov i uchiteley Tserkvi: Per. s angl. A. P. Lopuhina / F. V. Farrar.* – V 2–h tt. – T.1. – SPb., 1902. – 671 s.
7. Pelikan J. *Christianity and Classical Culture: The Metamorphosis of Natural Theology in the Christian Encounter with Hellenism / Jaroslav Pelikan.* – New Haven: Yale University Press, 1994. – 368 p.
8. Ruether R. R. *Gregory of Nazianzus, Rhetor and Philosopher / Rosemary Radford Ruether.* – Lima: CSS Publishing, 2003. – 194 p.
9. Їpidlik T. *Gregoire de Nazianze. Introduction a l'etude de sa doctrine spirituelle / T. Їpidlik.* – Rome, 1971. – 153 p.
10. Edwards P. C. 'Epistamenois aloreuso: On the Christian Alexandrianism of Gregory of Nazianzus / P. C. Edwards. – Ph.D. Brown University, 2003. – 154 p.
11. Ellverson A.–S. *The Dual Nature of Man: A Study in the Theological Anthropology of Gregory of Nazianzus / A.–S Ellverson.* – Uppsala: Uppsala University, 1981. – 120 p.
12. Callahan J. F. *Greek Philosophy and the Cappadocian Cosmology / J. F. Callahan // Dumbarton Oaks Papers* 12, 1958. – P.29–57.
13. Halleux A. de. *Personnalisme ou essentialisme trinitaire chez les Pires cappadociens // Halleux A. de. Patrologie et џcumџnisme. Recueil d'џtudes.* – Leuven: Leuven University Press, 1990. – P.215–268.
14. Otis B. *Cappadocian thought as a coherent system / B. Otis // Dumbarton Oaks Papers* 12, 1958. – P.95–124.
15. Sheldon–Williams I. P. *The Greek Christian Tradition from the Cappadocians to Maximus and Eriugena / I. P. Sheldon–Williams // The Cambridge History of Later Greek and Early Medieval Philosophy.* Ed. A. H. Armstrong. – Cambridge: Cambridge University Press, 1967. – P.425–533.
16. Redovics A. *Gregory of Nazianzus (Or. 29.2) in Maximus the Confessor's Ambigua / A. Redovics // Studia Patristica* 37, 2001. – P.250–256.

Khrystokin G. V., PhD, Associate Professor of the Department of Philosophy and Political Science of University of the State Fiscal Service of Ukraine (Ukraine, Irpin), xristokingena@gmail.com

Evaluation of ancient philosophy in the theology of Gregory of Nazianzus

In the article the evaluation Gregory Nazianzus ancient culture and philosophy, which was generally positive. Gregory was convinced that ancient philosophy has a natural value and should be used Christianity to the extent to which it contributes to the comprehension of Christian revelation. To develop your own philosophy of Christian theologians implemented titanic work on the Christianization of ancient culture. For this kind of experiment they implemented when taking a philosophical idea or teaching them and cut off their historical and philosophical context. As a result, every ancient culture phenomenon gradually exempt from specific to his historical, ideological and mental traits postponed in the new context of Christian culture. Efforts Gregory Nazianzus were important historical work on the creation of the Christian culture where the old cultural forms to create new, with new meaning and purpose. An example of such an effort was made by the synthesis of eastern patristic on the development of Christian philosophy-theology.

Keywords: Orthodox theology, mysticism, religious experience, the Greek patristic.

Христокин Г. В., кандидат философских наук, доцент кафедры философии и политологии, Университет государственной фискальной службы Украины (Украина, Ирпень), xristokingena@gmail.com

Оценка античной философии в теологии Григория Назианзинна

Исследуется оценка Григорием Назианзином античной культуры и философии, которая в целом была положительной. Григорий был убежден, что античная философия имеет природную ценность и должна использоваться христианством в той мере, в какой она способствует постижению христианского откровения. Для того, чтобы выработать собственную философию христианские богословы осуществили титаническую работу по христианизации античной культуры. Для этого они осуществили своеобразный эксперимент, когда брали определенную философскую идею или учение и отсекали от них их историко-философский контекст. В результате каждое явление античной культуры постепенно освобождалось от характерных для него исторических, идеологических, ментальных черт и пересаживалось в новый контекст христианской культуры. Усилия Григория Назианзина были важной исторической работой по созданию христианской культуры, когда из старых культурных форм создавались новые, с новым содержанием и назначением. Примером таких усилий и был синтез осуществленный представителями восточной патристики по выработке христианской философии-теологии.

Ключевые слова: православная теология, мистика, религиозный опыт, греческая патристика.

УДК 141.1:94(477.7)

Шалашна Н. М., кандидат історичних наук, доцент, Донбаський державний педагогічний університет (Україна, Слов'янськ), n.shalashna@gmail.com

Цивілізаційні ідеї в філософських поглядах Ф. Прокоповича та С. Яворського

Статтю присвячено порівнянню наукових теорій цивілізації, розроблених у XVIII ст. двома видатними українськими науковцями Феофаном Прокоповичем та Стефаном Яворським. Простежено філософські витоки цих теорій та зроблено висновок, що для обох вчених підґрунтям були уявлення українських православних інтелектуалів кінця XVI – першої половини XVII ст., водночас у Ф. Прокоповича явно помітний вплив ідеї європейської філософської течії Просвітництва, натомість цивілізаційна теорія С. Яворського близька до гуманістичної ідеології Ренесансу. Проаналізовано великий вплив обох науковців на формування української та російської культур, в тому числі і на формування поняття цивілізації та прогресу. Стверджується, що обидва науковці поділяли ідеологію освіченого абсолютизму та характеризували цивілізацію як ідеальний устрій держави, що забезпечує особистості повноцінний розвиток. Водночас наявні серйозні ідеологічні розбіжності щодо ролі церкви в державі та проблеми політичної суб'єктності громадянина.

Ключові слова: цивілізація, прогрес, освічений абсолютизм, Ф. Прокопович, С. Яворський.

Сучасні суспільні умови та тенденції розвитку інтелектуальної сфери наполегливо вимагають від науковців інтегральних досліджень, у яких би події національної історії розглядалися у широкому геополітичному та культурному контексті. Взаємовпливи історичних

подій, політичних формацій, культурних течій найчастіше неможливо змалювати лише в дискурсі причинно-наслідкових зв'язків, необхідні більш глибокий аналіз сутності явищ, їх подібності, ключових відмінностей та взаємозумовленості. Одним з найважливіших з точки зору впливу на подальшу історію Східної Європи явищ є становлення Російської імперії та інтеграція до її складу Гетьманщини у другій половині XVII – XVIII ст. Значною мірою ідеологія Російської імперії завдячує своїм формуванням активному залученню представників української інтелектуальної еліти до вищих верств церковної ієрархії Росії. Єпіфаній Славинецький, Стефан Яворський, Лазар Баранович, Інокентій Гізель, Феофан Прокопович та інші спричинили зрушення величезних пластів російської культури, намітили контури докорінних змін в культурних орієнтаціях, реалізуючи власні уявлення про ідеальну державу й суспільство та гуманістично-просвітницькі уявлення про особистість. В основі цих уявлень лежала розроблена українськими православними інтелектуалами кінця XVI – першої половини XVII ст. теорія держави, яка включала поняття суверенітету й політичної нації, прав та обов'язків правителя і народу, характеристику території, історичного минулого держави, метафізичне обґрунтування її в контексті православної догматики.

Найбільш важливими з огляду на їх подальший вплив на розвиток політичних та культурних процесів були теорії С. Яворського та Ф. Прокоповича, у яких обґрунтовується ідея цивілізації як своєрідної системи культурних цінностей, забезпеченої певними формами соціальної організації. Корисністю розуміння сутності цих концепцій та їх впливу на політичну практику як Росії, так і України у досить довгій історичній перспективі, а також непересічним масштабом постатей С. Яворського та Ф. Прокоповича визначається актуальність даного дослідження.

Отже, метою даної розвідки є аналіз уявлень про цивілізацію С. Яворського та Ф. Прокоповича, співставлення цих теорій та визначення їх впливу на формування ідеології освіченого абсолютизму в Російській імперії та опосередковано на політичні й культурні процеси в Україні.

Постаті Ф. Прокоповича та С. Яворського викликали зацікавлення дослідників вже з XIX ст. – розглядалися їх філософські, філологічні, релігійні та політичні аспекти діяльності в працях таких науковців, як П. Морозов [9], Ю. Самарін [16], І. Чистович [18], І. Морев [8] та ін. Так само не згасав інтерес до їх могутнього впливу на українську й російську культуру в XX ст. було створено ґрунтовні узагальнюючі праці й фахові статті, присвячені різним аспектам їх діяльності, авторами яких є В. Нічик [10], Д. Коваль [4], О. Дзюба [1], В. Смирнов [17], І. Захара [2], С. Шкіль [20] та ін. Певною мірою суть уявлень православних українських інтелектуалів про ідеальну державу та їх роль в політичних процесах другої половини XVII ст. висвітлювалась у працях С. Плохія [11], О. Крижанівського [5], Н. Яковенко [22] та ін. Взаємостосунки між українським духовенством та московським урядом в контексті подій другої половини XVII ст. докладно проаналізовано в роботі В. Ейнгорна [21], особливості політичного розвитку Росії цього часу та вплив Московського патріарха Никона на цей процес вивчалась М. Зизикінін [3], С. Лобачовим [6].